

Yon Etxaide

Javier ROJO

Literaturan belaunaldiei buruz hitz egitea nahiko zaila iruditzen zait, zeren, egia esan, ez baitakit zehazki zer nolako baldintzak bete behar diren idazle talde batek belaunaldi jakin bat osatzen duela esateko.

Dena dela, eman dezagun Iritzi orokorrari jarraituz 50eko hamarkadan belaunaldi bat egon zela euskal literaturan. Zer gertatu zen hamarkada horretan?: besteak beste, Orixeren azken lanak eta Txillardegiren eta Arestiren lehenak agertzen dira, adibidez; Irazustaren liburuak agertuak ziren dagoeneko, erbestean; Salvatore Mitxelana... Gertaera desberdinegiak denak literatur izendapen berberaren azpian jartzeko. Beraz, ez da nahikoa data baten inguruan zenbait fenomeno batera agertzea, belaunaldi bat osatzeko. Zerbait gehiago behar da.

Suposa dezagun, dena dela, 50eko hamarkadan belaunaldi bat badagoela. Idazle batek belaunaldi horretan sartu ahal izateko ezaugarri batzuk bete behar ditu: lehenengoa, bere literatur produktioaren zati handi bat hamarkada horretan sartzea (edo behintzat, hamarkada horretan bere ezaugarriak finkatzea); bigarrena, ezaugarri komun batzuk izatea beste idazle batzuekiko.

Lehenengoa dela-eta, Yon Etxaideren sorkuntza lanei begiratzen badiegu, eta lehenengo edizioak baizik kontuan hartzen ez badugu, honelako zerrendaren aurrean egongo ginateke:

- *Alos-Torrea* (Usoa Alostorreko) 1950 (nobela)
- *Amaiur* 1950 (antzerkia)
- *Purral Purral* 1953 (ipuinak)

- *Joanak Joan* 1955 (nobela)
- *Hamasei seme Euskalerriko* 1956 (biografiak)
- *Pernando Plaentxiarra* 1957 (ipuinak)
- *Markesaren alaba (Markes baten alaba)* 1958 (antzerkia)
- *Begia begi truk* (1962) (antzerkia)
- *Gorrotoa lege* (1964) (nobela)
- *Eneko Agerroa* (1981) (nobela)
- *Etxaide jauna* (1986) (salakera biografikoa)

Zerrenda honen aurrean bi gauza nabarmentzen dira:

a) Sorkuntzazko lan gehienak 1950etik 1964ra bitartean agertu ziren lehenengo edizioan.

Salbuespen bi daude puntu honetan:

Eneko Agerroa 1981ean agertu zen, baina liburuan bertan agertzen den irakurleari zuzendutako oharrean adierazten denaren arabera, bere lehenengo proiektu narratibotzat har daiteke, urtetan atzera utzila.

Etxaide jauna, oker ez banago, 1986an agertu zen lehenengoz, baina liburuan 1971 urtea agertzen da. Beraz, urte horretarako bukatu zuela suposatu behar dugu.

b) Bigarren gauza alpagarria: Yon Etxaidek eleberriak, ipuinak, biografiak edo salakera biografikoak, eta teatro lanak argitaratu zituen. Baina honetaz gain, artikuloak, itzulpenak, hizkuntzari buruzko salakerak eta salakera historikoak... eta noiz edo noiz olerkiren bat ere argitaratu zituen, aldizkarietan gehienetan, liburu formatuan batzuetan.

Honetatik ondorio bat atera dezakegu, eta ondorio honek garai-ko beste idazle batzuekin lotzen du Etxaide, belaunaldi batean sartzeko bigarren baldintza nolabait betez:

Yon Etxaide halako literatur plurienpleatua izan zen (honetako kalifikazio bat Ibon Sarasolak erabili zuen Nemesio Etxanizi buruz aritzean).¹

Denetarikoz gauzak idatzi zituen. Euskal literaturan hutsuneren bat nonbait ikusi eta nolabait salatzeko hutsune hori betetzen, dena euskararen amorekatik, klasikoek esango luketen bezala.

---

(1) *Historia social de la literatura vasca*, Akal, Madrid, 1976, 155. or.

Eta azken honekin lotuko nuke garaiko literaturaren bigarren ezaugarria. Literatura euskaraz idazterakoan, azken finean garal horretako idazleek ez zuten literatura egiteko euskara erabiltzen, literatura erabiltzen zuten euskarazko testuak sortzeko.

Eta askotan euskararen aldeko jarrera honek batere trebeak ez ziren galetara bultzatzen zituen idazleak. Ezin dugu hau ahaztu beraien literatur balloak epaitzerakoan.²

Dena dela, Yon Etxalderen lana, batez ere eleberriek eta antzerkiak dagokienean, guztiz koherentea iruditzen zait. Beste tokiren batean esan dut, bere lan hauek plan bati jarraztaltzen diotela dirudielara, hiru ziklo osatuz:³

- Euskal Herri independente baten hasiera eta amaiera (*Eneko Agerroa eta Amaiur*)
- Gizarte tradizionala (*Joanak Joan eta Markes baten alaba*)
- Bandoen gudak (*Gorrotóa lege eta Begia begi truk*)

Zerrenda honetatik kanpo gelditzen da Alos-Torrea: azken finean burutu zuen lehenengo nobela izan zen eta, nire ustez, nobelak idazten ikasteko ofizioan egindako ariketatzat har liteke lehenengo argitarapen hura.

Ez dakit literaturan belaunaldirik dagoen eta euskal literaturan 50eko hamarkadan belaunaldirik egon zen. Baina, hala izanez gero, merezimendu osoz sar daiteke Yon Etxaide, existitzen den ez dakidan belaunaldi horretan.

Sarreratxo honen ondoren hitzaldiaren muinera joko dut orain:

Idazlearen bizitzan zehar, Yon Etxalderi egindako zenbait elkarrizketa agertu ziren. Guztien artean bi dira alpagarrienak:

- a) 1962an EGAN aldizkarian agertutakoa (aitzakia *Gorrotóa lege* eleberriari emandako saria);
- b) eta 1987an EGUNA izeneko gehigarrian agertutakoa (*Etxaide jau-*

(2) Honi gaineratuko nioke errealitatearen aurreko etsipenezko jarrera, askotan erlijioarekin batera ematen zena. Existenzialismo kristauaren aldaera bat, beharbada.

(3) Yon Etxalderen idazlanak: historiatik literaturara", *Jakin*, 110 zenb., 1999, 37-48. or.

na-ren argitarapenaren ondorioz). Azken hau, orain bi urte edo berriro agertu da JAKIN aldizkarian.⁴

Bigarrena edonoren esku dagoelarik, Etxaidek elkarrizketa horietako lehenengoan esandako hitzetan oinarrituta, hainbat komentario egingo ditut: Nah! baduzue, Etxaidek berak jarriko digu puntua, eta neuk kontrapuntua.

Gero komentario batzuk egingo ditut Yon Etxalderen nobela garrantzitsuenei buruz: *Joanak joan* eta *Gorrotoa lege-ri* buruz.

Has galtezen, bada, lehenengo elkarrizketa horrekin.

Lehenengo elkarrizketa, esan dudan bezala, EGAN-en agertu zen 1962an, Gorroto lege nobelarekin "Txomin Agirre" saria irabazi ondoren. Orrialde barrenenکو ohar baten arabera, elkarrizketa "Radio Loyola'tik barreliatua izan zan".

Elkarrizketaren hasieran, idazlearen jatorria, nola hasi zen idazten eta honelako kontuak azaltzen dira. Idazteko lehia nondik sortu zailon galdetzean, zeharka behintzat, abertzaletasunaren ondorioz izan zela erantzuten du:

Biotzaren mami-mamitik, nola eztakitalarik. Amabi urtetan Euskal-erria ene baitan sentitzen asi nintzan eta sentipen au maitasun sutsu biurtu zan urte pare baten buruan. Garai aietan, euskal-gogoaren intzak Euskal-erri'ko mendi-ibarrak bere ezetasunez gozaturik zeuzkan. Ene inguruko euskal-giro kutsagarri onek piztu zuen, noski, ene baitan geroztik Itzall ez den amodio sutsua.
(184)

Geroxeago galdera hau aurkitzen dugu: "Euskal-idazleen artean zer tokitan jartzen duzu zure burua?"

Nobela eta bereziki nobela historikoa egiten duela adierazi ondoren, azalpen hau ematen du:

... erri baten izan-gogoia aditzera emateko, ezpaita bere izana gogora-aztea bezalakorik eta erritarren biotzak izan-gogoz berpizteko, eleberria, nobela dugu ederti Iskillorik bikaiñenetakoa.
(185)

---

(4) XX: "Etxaide'tar Jon'ekin Izketan", *Egan*, 1962, 184-189. or. Joseba Etxarri: "Yon Etxalderi elkarrizketa", *Jakin*, 110. zenb., 1999, 11-35. or.

Eta zergatik idazten ditu, bada, nobela historikoak?

Erantzunaren lehenengo zatia historiari dagokio: "izan-gogoa aditzera emateko" zer izan den gogoratu behar da. Hemen "izan-gogoa" kontzeptua daukagu aurrez-aurre. "Izan nahia", hau da, "existitu nahia" esan nahi du honekin? Edota "izan" aditza "existitu"-rekin lotzeaz gain, "izaera"-rekin parekatu behar dugu? Beste era batez esanda, herriaren existentziaz ala esentziaz ari zaigu Etxaide? Edo existentzia eta esentzia ezin bereizturik, biak parekatuta agertzen zaizkigu hemen? Azken hari honi jarraituta, herriaren existentzia bere esentzia gordetzean badatza, existentzia eta esentzia honen isla historian agertuko da.

Hau, historiari dagokionez.

Nobelari dagokionez, "ederti iskillorik bikaiñenetakoa" dela dio idazleak. Gauzak honela, literaturak funtzio didaktikoa du Yon Etxaideren hitzetan. Hau kontuan hartzen badugu, askoz hobeto ulertuko ditugu Etxaideren nobeletan agertzen diren zenbait ezaugarri, hala nola oharra (askotan hizkuntzari buruzkoak, baina ez beti; oharretan, besteak beste, historiaz ere hitz egiten baita) eta hitzaurre eta gibelsolas luzeak, non idazleak bere nobeletan agertzen diren tesi nagusiak interpretatzeko eta ondo ulertzeko bideak eskaintzen dizkion irakurleari.

Eta Etxaideren hitz horiek gauzak beste era batez planteatzera naramate, hipotesi moduan. Euskal Herria politikan herri normalizatu izan balitz, zer literatura mota egingo luke Etxaidek? Literatur kritika fikzioan aritu nahi dutenek hortik jo dezakete.

"Asko kostatzen al-zaizu idazten?" galdetzen diote Etxaideri jarraian. Eta erantzunaren azken esaldiak hauexek dira:

Ba-da, ordea, eleder-barruti bat pausorik ezin eman dudana, olerkiarena, poesiarena, alegia. Eta ez, noski, salatu ez naizelako, baiñan bide ortan denbora galtzea besterik ez tut egin. (185)

Bai. Yon Etxaidek poesia ere idatzi eta argitaratu zuen. Adibidez, hauek "Argi-urratze" deitzen den poemaren lehen estrofa dira:⁵

(5) "Argi-urratze", *Gernika*, 24. zenb., 1953, 167-168. or. Poemak ohar hau dakar: "'Gernika'ko Arbola"ren lehenengo kantaldi eunurrenez."

Erlobidean zijoan Erria
atzerrigudetan nasturik,
bizinai sutsuak eragiñarren
osertzak ziraun lausoturik

Odolez ezetu dira mendiak,
sutautsez gorritu ortzea,
guda-zantzoak zaiñak anpaturik
nork gelditu gure oztea?

Erri zâr ontako seme leialak
nora zoazte ain itsuki?
biotz eta odol eman dezute,
gizon batek dezaken guzti.
[...]

Ikusten denez, tonu epiko heroikoa duen poema da hau eta salbuespentzat har daiteke Yon Etxalderen produkzioan. Kuriosidade moduan ekarri dut hona.

Elkarrizketan aurrera eginez, beste galdera batzuen ondoren, saria irabazi zuen nobelari buruz galdetzen diote. Gogoratu *Gorrotoa lege* izan zela nobela hori eta bi urtez itxaron behar izan zuela argitaratu ahal izateko.

Erantzunean honelako idelak nabarmentzen dira:

Erdi Aroak lilura berezia du idazle honetzat.

Garai honek "poema epiku baten jabe izatea" (186) merezi zuen. Lehen esan dituen arrazoiengatik poesiararen bidez ezin izan zuten hori burutu. Beraz, nobelaren bidez egin nahi izan zuten.

Yon Etxalderen iritzl hauek azken muturreraino eramanda, esan daiteke bere ustez ere nobela epikaren ordezkioa dela, epika modernoaren antzeko zerbait... Eta bide honetatik aurrera Joz gero, György Lukács-enganaino heltzen gara, zirkulo osoa itxita, zeren Lukács-ek W. Scott-engan oinarrituta nobela historikoari buruzko ikerketa klasikoak egin baitzuen. Batzuetan ideien elkarketak bide bihurriak erakusten ditu. Edonola ere, ezinezkoa dirudi Etxaidek Lukács-en lana eza-gutzea, ikertzaile marxista honen liburua beranduago agertu baitzen gazteleraz.

Nobela hau burutzeko zailtasunak izan zituela esan ondoren hauxe gaineratzen du idazleak:

... lortu nuen gai nagusi bat bilbatzea, izaki bizidunak eta Irudime-nekoak enegixa erabilirik, eleberriarri jo-mugarri begira beti. (186)

Hemen nobela historikoaren ezaugarri garrantzizko batez ari zal-gu Yon Etxalde: nobela historikoan fikziozko pertsonaiak benetako pertsonalen ondoan agertzen dira, fikzioa eta errealtatea nahasturik agertzen dira alegia, eta nobela historikoaren ezagurri hau da urtetan zehar genero honetan gehien kritikatu izan dena. Nahasketa honeta-tik errealtatea (historia) distortsionatzen zela esaten zuten kritiko askok. Honen inguruan gauzatu da tradizionalki nobela historikoari buruzko auzia.

Arazo honekin topatzen denean, Yon Etxalde, ordea, saihestu egiten du. Benetako pertsonaiak ("izaki bizidunak" bere hitzetan) fikziozkoztat hartu izan ditu normalean, nobelen helburua ez baita datu historikoetan oinarritzen den errealtatea irudikatzea, baizik eta, horretan oinarrituta, tesi bat jakitera ematea.

Gogora dezagun zer gertatzen zen *Joanak joan* nobelarekin. Nobela hau Topet-Etxahun bertsolariari buruz aritzen denez, zaila da biografia hutsa ez egitea. Baina idazlearen asmoa ez da biografia egitea (hori beste leku batean egin zuen, *Hamasei seme Euskalerriko-n* hain zuzen). Etxahun bertsolaria pertsonaia bihurturik tesi bat islatu nahi du idazleak. Dena dela, Etxalde ez du Irakurlea engai-natzeko inolako asmorik (edota horretarako bidea dagoela pentsa-razteko asmorik). Etxalde beti uzten du argi zertan aldatu duen errealtatetzat daukana, nobelaren helburua lortzeko. Oharrak eta bestelako osagai paratestualak honetarako ere erabiltzen ditu.

Bueltatuko gara saria irabazi zuen nobelara. Zer da *Gorrotoa lege-n* erakutsi nahi duena? Ganboarrak eta Oiñazarrak borrokan aritzen diren bitartean...

... Jaun Matxin Olasoko'k bi taldeen arteko pakea eta adiskideta-suna billatzen du, zaldunen ohorezko legeak mespreziatuz eta apaltasun izpiritu aundi batez Ebanjelloaren Argiari atxiki (186)

Hau da, borrokan ari diren bi taldeen artean pertsonaia batek zubi lana egiten du, bi taldeek bat egin dezaten.

Planteamendu honek zuzen eramaten gaitu nobela historikoaren eredutzat jo izan den W. Scott-en *Ivanhoe* nobela ezagunera. Nobela honetan bi talde daude (normandoak eta saxoiak). Ivanhoe,

jatorriz saxoia bada ere, Rikardo errege normandoa onartzen du. Bi taldeak elkartzen salatuko da, normandoak edo saxoiak izan beharrean denak ingelesak izan daitezen, usurpatzaileen kontra borrokatzeko. Sintesi moduan planteatzen da ingelesak izan nahia.

Paralelismoa osoa ez bada ere (ganboarren eta oiñaztarren artean ez daude normandoen eta saxoien artean aurkitzen diren desberdintasun sozialak eta kulturalak), halako zerbait planteatzen da Yon Etxalderen nobelan: Matxin Olasokoa bi taldeak elkartzen, adiskidetzten salatuko da, oiñaztarrak eta ganboarrak izan beharrean, denak euskaldunak baizik izan ez daitezen. Hori lortzeko, markoa, abiapuntua eta helburua izango du benetako kristautasuna.

Espainiako historiografiaren arabera bandoen guden amaiera beste era batez lortu zen.

Literaturaren ikuspuntu hutsetik, elkarrizketan agertzen den beste galdera hau funtsezkoa da: "Oraiñaldiko literaturan zeintzuk zaizkitzu nobelagillerik begikoenak?"

Erantzunean Etxaldeak idazle eta nobelen zerrenda ematen du, ohar batzuk eginez:

- kanpotarrak ez dituela jatorrizko hizkuntzetan irakurri, gaztelera baizik (honek eraman beharko gintuzke garai hartan gaztelera zer itzultzen zen ikustera);
- "Errealismua" eta "ederra" dira zerrendan alpatzen diren nobelak aukeratzeko irizpideak.

Zerrenda pixka bat luzea bada ere, hona hemen berak aukeratu dituen nobelak:

Gaztelera, alpatu zituen moduan:

- *Cuerpos y almas* (Van der Meersch)
- *La piedra angular* (Zoé Oldenbourg)
- *Los que vivimos* (Ayn Rand)
- *Lo que el viento se llevó* (Margaret Mitchell)
- *La buena tierra* (Pearl S. Buck)
- *La historia de San Michele* (Axel Munthe)
- *Los santos van al infierno* (Gilbert Cesbron)
- *Las llaves del reino* (A.J. Cronin)
- *Guerra y paz* (Tolstoi)
- *Tierra de promisión* (André Maurois)
- *Las inquietudes de Shanti Andia* (Pío Baroja)
- *La vida como es* (J.A. de Zunzunegui)

Eta euskaraz:

- *Garoa* (Domingo Agirre)
- *Araibar Zalduna* (Eusebio Erkiaga)
- *Peru Leartzako* (Txillardegil)

Azken hau gaineratzen du:

Esan dezadan, soilki, alpatutako batzuen moral ustasuna ezin dudala onetsi (187)

Zerrenda honetan gauza asko daude komentatzeko, dena dela ez dut hor alpatzen diren nobela horietan guztietan buruz hitz egingo (besteak beste, batzuetan buruz ez baitut inolako informaziorik lortu).

Lehenengo eta behin zerrenda honetan zer falta den azaldu behar da, oso nabarmena baita:

- Eleberri historikoen alorrean, XIX. mendeko eredu klasikotzat hartu izan diren izenak falta dira, erromantizismo garaikoak alegia: Scott, Manzoni eta abarrik ez dugu aurkituko. Beraz suposatu behar dugu nobela historikorako joera ez zaila eredu erromantikotatik etorri, beste nonbaitetik baino.
- XX. mendeko nobela modernoaren izenik alpagarrienak ere ez dira agertzen: ez dut konprobatu garai hartan erdaraz honelako idazleen ediziorik egon zen ala ez, ezetz uste dut, baina, edozein modutan, zerrenda horretan ez daude honelako izenak: Joyce, Wolf, Musil, Kafka, Proust...
- Arturo Campión ere falta da. Eta hau benetan harrigarria iruditzen zait, batez ere, kontuan hartuta Etxalderen literatur praktikan idazle nafarra oso garrantzitsua izan zela. Idazle honen garrantzia ikusteko adibide pare bat besterik ez dut ekarriko: haren narrazio batzuen itzulpena egin zuen Etxalde, *Arturo Kanpionen bost euskal-narrazio* izenarekin argitaratu dena; eta idazle nafarraren *Pedro Mari* izeneko narrazioaren antzerkizko aldaera idatzi zuen, *Purral Purral 4*-n argitaratua.⁶

(6) *Arturo Kanpionen bost euskal-narrazio*, Erein, Donostia, 1993.
Purral Purral 4, Erein, Donostia, 1988.

Bestaldetik ordurako Arturo Campión-en lana ezagagutzen zuela gauza ziurra da, *Pedro Mari*-en lehen idazketa 1939.ekoa baita.

Zergatik idazle hau ez aipatu? Beharbada, ez dago arrazoirik; momentu hartan izen hori burura etorri ez zitzaizkion besterik ez.

Aipatzen dituen obren artean zenbait izen komentatuko ditut jarraian:

- *Guerra y paz* aipatzen du Etxaidek. Neurri batean historikoa bada ere, gehienetan nobela errealistaren gailurretako bat dela esan ohi da nobela honi buruz.
- Beste nobela batzuek, *Lo que el viento se llevó* eta *La piedra angular* adibidez, XX. mendean idatzitako nobela historikoak dira. *Lo que el viento se llevó* alde edo moldez mundu guztiak ezagutzen duenez, alde batera utziko dut. *La piedra angular* ezezagunagoa da gaur egun; dena dela, Etxaiderentzat oso liburu garrantzitsua izan zela pentsatu behar dugu zeren hari buruz, Erdi Aroaz irakurri duen nobelarik ederrena dela esaten baitigu. Nobela honen gaia Frantzia kokatzen da, XIII. mendeko kruzaden garaietan. Biolentziak beteriko Erdi Aroa erkusten digu liburu honek eta ez ditu inbestua bezalako gai zailak baztertzen kontara. Biolentziak beteriko mundu horretan kristautasunak jartzen du esperantza bakarra. Nobela honen idazlea, Zoé Oldenbourg, dela-eta, datu gutxi dauzkat: 1916an jaio zela Errusian; umea zelarik Frantziara joan zela bizitzera; dirudienez, historialaria zela...
- Zerrenda horretan aipatzen diren beste autore batzuk (Maurois, Cronin) ideologikoki nonbait kokatzekotan, existentzialismo kristaua deli litekeenaren barruan jar ditzakegula dirudi. Nobelagileak diren aldetik, planteamendu tradizionalerako idazleak dira, XIX. mendeko nobelagintzaren harikoak.
- Pio Barojaren *Las inquietudes de Shanti Andia* ere aipatzen du. Idazle hau dela-eta, gogoratu behar da Yon Etxaidek liburu hori itzuli zuela euskarara (*Itxaso laño dago* [1959] izenburuarekin hasieran, gero *Xanti Andia*ren *kezka* izenburuarekin [1984]), eta bere ustez eleberri bikaina zela.
- Euskaldunen artean hiru eredu desberdin aipatzen ditu. Triangelu honen erpinak hauek dira: Txomin Agirreren baserriko mundu tradizionala; Eusebio Erkiagaren nobela historikoa; eta Txillardegiren existentzialismoa.

Beraz, hau guztia pixka bat laburtuta, honelako zerbait daukagu

begi bistan: Gustatzen zaizkion nobelak, normalean XX. mendekoak dira, historikoak badira ere; gehienetan, nobelagintza tradizionalaren ildokoak izaten dira nobela hauek, edo, nahiz bada, XIX. mendeko nobela errealistaren epigonoak; askotan nobela horietan kristautasuna eta nolabaiteko existentzialismoa agertzen dira lotuta.

Azkenaurreko galdera hauxe da: "Zer derizkiozu euskal idazleez? Gaurkoez eta atzokoez?"

Idazleen arteko batasun falta deitoratzen du, oiñaztar eta ganboarrekin konparatuta. Hizkuntzaren arloan batzuen axolagabekeria kritikatu du, baina baita horren kontrako erreakzioztat har daitekeen garbizalekeria ere. Villasantek eta Mitxelenak irekitako bideak gorai patzen ditu...

Ikusten denez idela guztiak hizkuntzaren inguruan aritzen dira.

Elkarrizketa bukatzeko, elkarrizketazalleak familiari buruz egiten dio galderatxoa.

Eta honaino *EGAN*-en argitaratutako elkarrizketari buruzko komentarioa. Zeharka bada ere, gauza asko alpatzen dira elkarrizketa honetan eta hauetako batzuk (gustuko idazleen zerrenda, adibidez) oso garrantzitsuak dira, Etxaideren literaturaren nondik-norakoak jakiteko.

Orain Yon Etxaideren bi nobela garrantzitsuenak, *Joanak joan* eta *Gorrotoa lege*, izango ditut hizpide.

Kronologikoki lehenengoa izan zenarekin hasiko naiz, *Joanak joan*-ekin.

*Joanak joan*⁷ Yon Etxaideren lehenengo idazlan garrantzitsua izan zen eta bertan Etxahun bertsolariaren bizitza kontatzen zaigu. Edo hobeto esateko, koblakari horren bizitzan oinarrituta pertsonaia bat asmatzen du, asmatutako pertsonaia honen bizitza kontatzeko.

Galak, besterik gabe, ondorio batzuetara garamatza, nobela historikoaren generoaren ezaugarriak kontuan hartuta: Alde batetik, nobela historiko tradizional gehienetan ez bezala, hemen ez da konfliktu politiko edo historikoetan oinarritzen. Bizitza publikoan inolako

---

(7) Hauxe da erabillean dudana edizioa: Yon Etxalde: *Joanak joan*, C.A.P., Donostia, 1980; hemendik aurrera nobela honetako zitak emateko, JJ letrak besterik ez dut erabiliko.

eraginik edo eskurik ez duen pertsonala baten aurrean gaude. Beraz, ezin konta daiteke pertsonala honek bizitza publikoan duen partea. Eta pertsonaia xume baten aurrean gaudenez, pertsonala honek interes pribatu txiki batzuk besterik ez dauka.⁸ Argumentuan, beraz, pribatuaren esparruan mugitzen gara.

Fikzio hau eraikitzeko, ez dauka inolako arazorik datu historikoak pixka bat aldatzeko, baina irakurlea engainatu gabe, lehen esan den bezala: idazleak argi utzi du bere lana nobela dela, fikziozko lana, beraz; eta hau azpimarratzeko nobelaren azkenean bere fikziozko pertsonalaren eta egiazko bertsolariaren arteko zenbait desberdintasunen berri ematen digu, egia eta fikzioaren aldeak azpimarratuz.

Yon Etxalderen nobela honek, beraz, badu nobela historiko tradizionalagoetatik urruntzen duen ezaugarririk. Horregatik, ikertzaile batzuen ustez, historikoa barik, prerrealista dugu nobela hau.⁹

Honela adierazten du Yon Etxaldeak zein izan den nobela honen helburua. Zita piska bat luzea bada ere, hona ekarriko dut oso-osorik:

Nere helburua elaberri hau mamitzean, egiazko erlesioaren sustaia, erroa eta funtsa maitasuna dela adieraztea izan zen. Ez, ordea, maitasun neurtu bat, norberek eta adiskideak bakarrik maitatzen dakiena, amodio klase hau girstino ez direnek ere ezagutzen baitute-, maitetasun neurrigabe bat baizik, gure Jesus Jaunak gurutzetik erakutsi ziguna, alegia, etsaia barkatzen eta etsaia maitatzen -hau ia eziñezkoa gizonarentzat- dakien amodioa. Hauxen da, zalantzarik gabe, kristau erlesioaren balorerik bereziarena eta ederrena, gizakumearen bertutea eta handitasuna goi-maillaraiaño jasotzen duena. Kristo'ren mezua honetxegatik ederretsi eta handietsi izan dut batez ere eta mezu hori izan da neretzat Kristo'gan sinesteko eta Kristo ulertzeko, maitatzeko eta miresteko indarririk handiena eman didana. (JJ, 464)

Nobelan, beraz, Jesusek emandako mandamendurik nagusienaren apologia egin nahi izan du. Eta nobelaren amaierak (Xaxik eta

(8) Nobela honetan, primugoari eustea.

(9) Cfr. Jon Kortazar: "Jon Etxalde: Kontaketa errealistaren hasierak", ASJU XX-2, 1986, 487-489. or.

Petirik elkar barkatzen dutenean, haren heriotza hurbil dagoelarik), horretara jotzen duela ematen du. Ideologia hau da, hain zuzen, Ibon Sarasolak nobela hau funtsean euskal nobela zaharretatik ez bereizteko ematen duen arrazoia.¹⁰ Nobelan zehar agertzen diren gordinkeria guztiak itxurazkoak dira, zeren:

La acumulación a todo lo largo de la narración de palabras que denotan "lujuria", "lascivia", "adulterio", "impudor" ("Aragikeri", "lizunkiro", "maltakeri", "loikeri" [...]) y otras similares, evita con todo cuidado que la novela calga en la inmoralidad. En la misma dirección habla el final "edificante" de la obra.¹¹

Nobela honetan agertzen diren narrazio teknikak direla-eta, ez dut gauza handirik esango. Hona nire ustez inportanteak diren idela batzuk besterik ez dut ekarriko.

Esan behar da Yon Etxaideren nobela honek kontakizun tradizioaletan (nolabait deitzeko) erabiltzen diren teknikak aurkezten dituela.

Andrés Amorósek poltsiko-nobelez hitz egitean¹² hiru mota bereizten ditu arrakastatsuenen artean. Bigarren mota honela definitzen du:

Novelas que incorporan ciertas novedades contemporáneas (psicología, libertad y soltura en la conducción del relato) a un esquema novelesco esencialmente tradicional.

Yon Etxaideren nobelaz halako zerbait esan daiteke: kontakizun eskema tradizionala du nobela honek, batez ere narratzaileari dago-kionean, baina pertsonalen psikologiarri (iritziel, pentsamenduel, gogo-aldartel) garrantzia ematen dio.

Honi hiru gauza gaineratuko dizkiot: digresioak, elementuak ixilpean gordetzea, eta egia eta fikzioaren arteko jokua.

Digresioetan denetakoa aurkitu ahal dugu. Batzuetan moralari

(10) Ekintzak gertatzen diren espazioaz gain, noski. Espazio tradizionala da euskal nobelagintzan: baserria.

(11) Alp. lek, 101-2. or.

(12) *Introducción a la novela contemporánea*, Ed. Cátedra, Madrid, 1979, 161. or.

buruzko digresioak egiten ditu, eta orduan nobelaren tesia argitzeko eta indartzeko helburua dute. Bestetan kultura edo historiari buruzko itzulinguruak egiten ditu; digresio hauek irakasteko helburua dute, zeren horien bidez, euskaldunek beren herriaz ez dakitena jakinarazten duen. Izan ere, nobelak, denbora-pasa izateaz gain edo tesi bat azaltzeaz gain zenbait gauzari buruzko informazioa emateko ere balio dezake.

Digresio hauek normalean narrazioaren erritmoa hausten dute, nahiz eta testuan integratzen salatzen diren.

Elementua lxilpean gordetzea da bigarren teknika. Hau da, narraztailea orojakilea izanik, gauzak jakinarazten du hobekien iruditzen zalonean, baina interesa ez galtzeko gero gertatuko denaz aurre-informaziorik eman gabe. Horrexegatik, hitzaurrea barik, "Gibel-azalpena" ematen du:

Esango nuke, "aintzin azalpena" baiño "gibel azalpena" hobeki doakiola elaberri honi, alegia, egin beharreko azalpenak nobela irakurri ondoren aditzera ematea eta ez irakurri aurretik. Batetik, ixtorioaren gorde beharreko lxilpeko sakraturik urra ez dezan, gertakizunen berri salatuz, iñolaz ere komeni ez den gauza, eta bestetik irakurlea hobeki kargu eginen delako gure azalpenen pixuaz elaberri gaia ezagututa gero. (455)

Hirugarren teknika egia eta fikzioaren arteko jokua da. Gaia benetan existitu zen pertsonala baten bizitzatik hartu du, baina ez du biografia idatzi nahi izan. Nobela egin du, eta horretarako pertsonalak beharren arabera aldatu egin ditu edo, beharrezkoa iruditu bazalo, asmatu egin ditu. Esan daiteke, beraz, egia aldatu duela fikzio bat eraikitzeko, fikzio horren bidez idazleak adierazi nahi duen tesia hobeto komunikatzeko. Horrexegatik, nobelako pertsonalen izenak ere piska bat aldatuta agertzen dira, irakurleak egiazkoekin nahas ez ditzan.

Izan ere, Etxahunen bizitza eduki du oinarri, baina nobela egiteko, historia barik, Etxahuni buruz herriak egin duen elezaharra erabili du batez ere. Idazleak dioenez:

Gure partetik gaiñera dezagun nahiago izan dugula elezaharrean oinarritu historian baiño, zeren elaberriaren egiteko ez baita gertaera bati hitzez hitz lotzea (hori historiaren eta biografiaren egi-

tekoa da), baizik puntu eta erreferentzi batzuetan oin harturik asmamenaz eta fantasiaz gidatzen. (467)

Azken finean, errealitatea ez dena da fikzioa, nobela honen arabera.

Gorrotoa lege-ra pasatuko naiz orain.

Gorrotoa lege¹³ 1964. urtean argitaratu zen eta nire ustez, ordura arte gai historikoa erabili duten euskal nobeletan hoberena izan zen.

Joanak Joan nobelaz hitz egitean esan dut nobela historikoaren eredu tradizionaletik pixka bat aldentzen zela, zenbait ezaugarriak nobela prerrealistara hurbiltzen zutela. Honako hau, ordea, nobela historikoa da zentzu estuan eta Jon Juaristik genero honetarako ematen dituen ezaugarriak nobela honi egoki dakizkioke inolako arazorik gabe.¹⁴

Ezaugarri hauen artean, heroiaren prezentiak merezi du aipamen berezia. Nobela historikoetan ohikoa da bi bandoen erdian dagoen heroi baten presentzia, kasu honetan Matxin, ganboar leinuko jaun gaztea. Pertsonaia hau gudan aritzen diren alderdietako batean integraturik badago ere, bi alderdien arteko zubia izaten saiatuko da bakea lortu nahirik. Pertsonaia honek konfliktuen leuntzailearen papera betetzen du nobelan.

Nobela honek generoak tradizionalki erakusten dituen ezaugarriak aurkezten dituzenez, W. Scott-en nobelagintzarekin konparatu izan da. Baina, EGAN aldizkarian esaten zirenak komentatzean eman diren arrazoiengatik, nire ustez ezin dugu besterik gabe horrelako parekatzerik egin.

Nobelan ganboarren eta oiñaztarren arteko burrukak kontatzen dira. Burruka horiek bere puntu gorena izango dute Arrasateren erreketarekin.

---

(13) Hauxe da erabili dudana edizioa: Yon Etxaide, *Gorrotoa lege*, Elkar, Donostia, 1984 (hemendik aurrera GL siglak erabiliko ditut zitak egin behar ditudanean).

(14) *El linaje de Aitor*, Taurus, Madrid, 1987, 60-67. or.

Baina bi bando hauen artean, arrazol argirik gabe elkar puskatu nahirik baitabiltza,¹⁵ Matxin dugu. Ganboako alderdikoa bada ere, bi bandoen arteko bakea egiten salatuko da, mendekuaren legearen ordeztu maitasunaren legea proposatuz. Lehengo zita berriro gogoratuz:

Jaun Matxin Olasoko'k bi taldeen arteko pakea eta adiskidetasuna bilatzen du, zaldunen ohorezko legeak mespreziatuz eta apaltasun izpiritu aundi batez Ebanjelloaren Argiari atxiki.

Jokaera honek bere leinuko gaitziritzia sortuko du.

Konfliktuzko egoera honen bidez idazleak azalpen bikoitza eskeintzen dio irakurleari.

Alde batetik, Yon Etxaidek euskaldunen arteko banaketaren metafora edo alegoria egiten du, banaketa horrek gerra zibilaren tragediara eramane baitzuen herria. Idazlearen iritzian, gerra zibilean euskaldunak elkartu beharrean, nor bere aldetik jo zuen, Indarrak Euskal Herriaren onerako ezer eskeintzen ez zuten bi bandoen artean banatuta. Honela herriari berez axola ez zitzalon banaketa batean galdu ziren, kausa hobeago batean elkarturik egon behar ziren Indarrak.

Banderizoen gudak, beraz, gerra zibilak euskal herrian eduki zuen islaren metaforak dira.

Bestaldetik, Yon Etxaidek banaketa horren kausa bilatu nahi du, eta kausa hori historian aurkitzen da. Askotan esan izanenez, historia ezagutu ezik, historia errepikatzeo arriskuan gaude. Eta horrek ere bultzatzen du idazlea honelako obra bat egitera.

Erdi Arora jotzea, beraz, metafora edo kausen bilaketa izan daiteke hemen. Askotan aipatzen den ihesbidea bigarren mailan gelditzen da nobela honetan.

Nobelan demokrazia eta feudalismoa kontrajartzen dira: elite baten baloreak alde batera utzi behar dira (balore horiek herriari kaltea besterik ez diote ekarri, herri xeheak beti bi bandoen saraskiak jasan egin behar baititu), beraien ordeztu herri osoari ballaga-

---

(15) Hemen ere konfliktuaren benetako kausa ez da argitzen. Bandoak beti aurretik gertatu den zerbaiten mendeku bila ibiltzen dira, baina besterik ez, lehenengo kausa, sua piztu zuena zela izan zen argitu gabe.

rriak izan dakizkiokeen baloreak (benetako kristautasunak bideratuak) jartzeko.

Banderizoak ere konturatzen dira herriaren kontra ezin joan daltekeela:

«[Jaun Peru Abendañoko] konturatzen baitzen, aginteak sendo iraun behar badu, herriaren borondatean sustraitua behar duela egon.» (GL, 255)

Baina banderizoez herriaren borondatea bere nahietara mugiarazten dute. Jokaera honen kontra, Matxin Olasokoak herriaren boterea errespetatu behar dela ikusten du, eta honetarako euskal herriak bazeukan erakunde garrantzitsu bat: Gernikako Batzarra.

Dudarik gabe, honen azpian Ariztimuñorenak bezalako teoria demokratikoak aurki ditzakegu. Gogora dezagun nazionalismoaren ideologoa ere izan zen idazle horren ustez, Euskal Herria, jatorriz, instituzio demokratiko batzuen jabe izan dela, kristautasunean oinarritzen den demokrazia organikoa erabiltzen duten instituzioak, alegia. Instituzio hauek bere garapenaren puntu gorena Erdi Aroan lortu zuten, hain zuzen ere, bandoen gudak gelditzea lortu zutenean.¹⁶

Bestaldetik, Yon Etxaidek dituen merezimendu handienetako bat bere estiloa da, nobelak egiteko lanabesa, hizkuntza bera, gutxi bezala menperatzen dakielako. Etxalderen estiloaren ikerketa sakona benetan lan gaitza eta luzea izango zen, edizioen arteko desberdintasunek areagotu egiten dutena.

Hemen alpamen batzuk besterik ez dira egingo, estiloaren nondik-norako nagusiak nabarmentzeko.

Hitzegiaren esparruan zenbait gauza jakingarri dago:

- Izen bereziak direla-eta, erabilera bikoitza dagoela esan behar. Alde batetik, euskal formarik zaharrena erabiltzen salatzen da askotan, batez ere leku izenei dagokielako. Baina, bestaldetik, euskal forma jatorria, hipotetikoa izan arren, eraikitzen salatzen da (adibidez, "Antso", "Onzalutx", "Azeari").
- Hitz batek forma desberdinak dauzkanean, normalean zaharre-

(16) J. de Ariztimuño: *La democracia en Euzkadi*, Ekin, Buenos Aires, 1942.

- na ematen duena aukeratzen du, eboluziorik txikiena jasan duena, alegia ("gudu", "gristino", "erlisino").
- Normalean erabiltzen ez diren hitzak agertzen dira askotan ("auslabartza", "oguzi", "urena").¹⁷
  - "Ohorearen" arlo semantikoan sar daitezkeen hitzak agertzen dira nonnahi ("lotsa", "leial", "koldar", "bipil"). Nobelaren gaia kontutan harturik honek ez gaitu batere harritu behar.
  - Eta ez gaitu harritu behar ere armak eta jantziak izendatzeko hiztegi aberatsa erabiltzen badu. Honetan sustraitzen da nobela historikoen arriskueta bat, nahi gabe ere, idazleek arkeologia besterik ez baitute egiten askotan ("azkon", "sorbatza", "upularda").
  - Hitz abstraktuak erabiltzeko joera dauka. Gogoratu behar dugu nobela honetan *Joanak joan*-en bezala digresioak sartzen direla askotan, eta digresio hauek batzuetan nobelaren tesia indartu nahi dutenez, oso normala dela egoera horretan horrelako hitzak erabiltzea.
  - Ahal den neurrian, erdal formak alde batera uzten ditu, baina garbizalekerian jausi gabe. Honen erakusgarri izan daitezke Mixelenaren hitz hauek:¹⁸

Izkuntzalariari itzuri zalon oar bat, azkenik. "Azkontegia" itza ("saetera") ikusi dut 44-garren orrialdean. Ez dut emen euskal-iztegririk, baiña ba dirudi itz berria dela. Orrela balitz, eta bestela baldin bada barka, bearrik gabe asmatua dirudi, gure artean "saetera" euskal-itzez ezaguna baita oraindik, aintziñako leio mear orietakoa adierazteko.»

Morfosintaxiari dagokiola, bi gauza besterik ez ditut alpatuko: aditz formen aberastasuna eta euskalki desberdinen elementuen nahasketa (adibidez, esaldi konpletiboak egiteko (e)na atzizkiaren erabilera, edota geroaldia adierazteko aditzetan -en atziziki erabiltzea askotan).

---

(17) Inpresioa daukat honelako zenbait hitz, hala nola geroago alpatuko diren beste batzuk, lelenden kontakizun tradizio kultutik hartuak direla eta, beharbada, askoren atzean Larramendiren hiztegia egon daitekeela.

(18) "Gorrotoa lege", *Egan*, 1-6, 1965, 161. or.

Esandakoa nahikoa da zenbait ondoriotara heltzeko.

Lehenengoa, eta behar bada garrantzitsuena, garaiko normatik urrundu nahi duela. Hau hizkera estetikoaren oinarria da formalisten iritziz; baina nobela historikoetan helburu estetikoa ez ezik, helburu praktikoa ere badauka: hizkeraren bidez, ekintzak gertatzen diren garaia irudikatu nahi da, irakurleak hizkeran ere aspaldian gertatutako zerbalten aurrean dagoela senti dezan. Hau, aldez edo moldez, nobela historiko guztietan egiten da, baina azken ondorioetara heldu gabe, inoiz, edo ia inoiz, ez baita benetan garaiko hizkera berreraikitzen. Izan ere, kontsekuentea izanda eta egora muturrera eramanda absurdora helduko ginateke: Nola idatzi beharko zukeen Robert Graves-ek gazteleiaz *El vellocino de oro* izenarekin argitaratu zen nobela?

Bestaldetik, hizkeran bertan gailu bilatu nahi duen elkartasuna erakusten salatzen da idazlea, hizkera osoa dei litekeena eskainiz; hau da, idazleak euskalki eta garai desbedinetako elementuak erabiltzen ditu euskaldun guztiak hartu nahi dituelako kontutan, euskaldunen batasuna hizkuntzan ere gauzatu behar delako, Ivanhoe nobelan gertatzen zenaren antzera. Honelako jarrerarekin, ez da bizkaiera ez gipuzkera egongo, euskara baizik, nahiz eta oinarrizko norma gipuzkera (lehenengo edizioan) edo batuagoa (geroko edizioetan) den.¹⁹

Eta amaitzeko, nobela historiko guztietan bezala, beti izkutatuerik aurkitu ahal dugu arkeologia egiteko arriskua, irakurle liluratuaren begien aurrean aspaldiko mundu bat, dagoeneko desagertua, berre-raikitzean, inguruko errealitateak ezer gutxi eskaintzeko daukanean.

---

(19) *Ivanhoe*-n normandoaren eta saxolarien elkartzetik ingelesa sortzen zen, hizkuntzan ere.